

20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4278, арк. 4–84.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4287, арк. 11–47.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4289, арк. 12–129.
23. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х: сторінки ненаписаної історії / Шаповал Ю. І. — К. : Наукова думка, 1993. — 351 с.
24. Шаталіна Є. П. Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928–1932 рр.) / Шаталіна Є. П. — К., 1997. — 68 с.

Ю. М. Корогодський

УДК 94 (411.16):(477.7+)«1932/33»

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОД 1932–1933 РОКІВ У СПОГАДАХ ЄВРЕЙСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено спогадам про колективізацію та голод 1932–1933 рр. у єврейських землеробських колоніях півдня України.

Ключові слова: землеробські колонії; Голодомор; євреї; сільське господарство; геноцид; усна історія.

Статья посвящена воспоминаниям о коллективизации и голоде 1932–1933 гг. в еврейских земледельческих колониях юга Украины. В воспоминаниях бывших еврейских колонистов особое место занимают темы различных этапов коллективизации и описание событий голода 1932–1933 гг.

Ключевые слова: земледельческие колонии; Голодомор; евреи; сельское хозяйство; геноцид; устная история.

The article is devoted to «oral history» materials about collectivization and hunger of 1932–1933 in the Jewish agricultural colonies of south of Ukraine. Themes of the different stages of collectivization and description of events of hunger of 1932–1933 are occupied the special place in remembrances of the former Jewish colonists. Colonists remember the period of collectivization as phenomenon that destroyed old customs. They also remember hunger of 1932–1933, but not give the clear estimations of those events.

Keywords: agricultural colonies; Great Famine; Jews; agriculture; genocide; oral history.

Постановка проблеми. Колективізація та голод у єврейських землеробських колоніях півдня України в 1932–33 рр. залишаються малодослідженими темами. Майже не опрацьованими є джерела «усної історії» з цього питання.

Актуальність дослідження полягає в тому, що за допомогою джерел «усної історії» можна глибше зрозуміти життя різних етносів України у складний історичний період зламу старих соціально-економічних відносин.

Наукова новизна статті полягає в тому, що автор звертається до теми, яка не була достатньо висвітлена в працях з історії Голодомору. Джерела «усної історії» переважно віддзеркалені в дослідженнях, які не стосувалися життя єврейських землеробських колоній на півдні України в цей період.

Методологічними принципами та засобами цієї статті є наукова об'єктивність, історичний плюралізм, контент-аналіз публікацій з зазначеної теми.

Метою дослідження є характеристика джерел «усної історії» щодо подій колективізації та голоду в єврейських землеробських колоніях півдня України у 1932–1933 рр.

Вивчаючи історію єврейських землеробських колоній в Україні в 1920–1930-ті рр. можна використовувати не тільки архівні джерела, але й матеріали «усної історії». Хоча до цього часу багато фахівців скептично ставляться до методів та засобів «усної історії», цей різновид джерел є важливим для розуміння складних подій колективізації та Голодомору. Спогади учасників подій відкривають історичну правду, не висвітлену в офіційних документах.

Як пише українська дослідниця О. Кісь, «Засадничим постулатом усної історії є твердження, що історія не є “минулим-у-собі”, вона є продуктом осмислення історичною свідомістю сучасних людей минулого історичного досвіду. Отож вона покликана допомогти досягнути шляхи перетворення індивідуальної пам'яті в колективну, подій минулого — в історію» [4, с. 13].

Дослідниця «усної історії» періоду Голодомору В. Борисенко зазначає, що, відтворюючи життєвий досвід кожного конкретного свідка трагедії, можна не лише показати справжні масштаби людського горя, але й підтвердити або розширити офіційну документальну базу досліджень.

«Суб'єктивний момент, безперечно, присутній в усних свідченнях, люди з тих чи інших причин можуть гіперболізувати деякі моменти своїх переживань, вчинків своїх родичів чи сусідів. Однак і в інших джерелах присутній суб'єктивний підхід укладача офіційних документів», — нагадує історик [1, с. 88–89].

Слід зазначити, що єврейські землеробські колонії зазнали суттєвих втрат не тільки в період Голодомору. Наприкінці 1930-х рр. було ліквідовано єврейські національні райони в Україні. Населення таких колоній постраждало під час Другої світової війни, коли стало жертвою гітлерівської політики знищення. Після 1945 р. на місцях колишніх колоній залишилося не так багато їх мешканців.

Демографічні причини вплинули на те, що євреїв з колишніх колоній півдня країни практично не було охоплено експедиціями, які з початку 1990-х рр. проводили фахівці з «усної історії».

Згадуючи підсумки таких експедицій, запорізький історик Ф. Турченко визнав: «На жаль, не маємо у своєму розпорядженні свідчень німців-меннонітів та євреїв, які проживали в південних районах нашої області». [10, с. 20].

Однак спогади єврейських колоністів з півдня України збереглися завдяки деяким аматорським дослідженням. Також ці матеріали розпорошено по сторінках різноманітних періодичних видань, які виходили за кордонами України.

В спогадах колишніх єврейських колоністів особливе місце посідають описи різних етапів колективізації та подій голоду 1932–1933 рр.

Так, мешканка колгоспу «Реконструкція» Авдотівської сільради Широківського району Дніпропетровської обл., Марія Абівна Гітліц (1924 р. н.) згадує, що вона з батьками приїхала туди 1928 р.

Будинки мешканцям села зводили за допомогою «Агроджойнту». Всі житла були, за її словами, однакові: дві великі кімнати, кухня, так звана «російська піч» і господарське приміщення поряд з будинком для худоби. На кожну сім'ю випадало 100 соток городу.

«Утворився колгосп. У колгоспі були корови, свині, вівці, і багато землі. Висадили виноградник, баштан і жили дуже добре. Батьки працювали в колгоспі. Трудодні оплачували тим, що самі вирощували в колгоспі. У кожній сім'ї тримали ще і своїх корів, свиней, курей і іншу живність», — згадує життя в колгоспі Марія Гітліц [2, с. 48–49]. З її слів можна зробити висновок, що мешканці колгоспу були далекі від мінімального дотримання норм єврейської традиції, оскільки тримали в господарстві свиней.

Міра Саксонова з колонії «Кодимо» біля Джанкоя менш приязно згадує про період колективізації. За її словами, з початком колективізації в її сім'ї закінчилося безхмарне життя. Хоч на самому початку це явище не сприймали як страшну катастрофу.

«Колоністи добре знали і поважали один одного. Багато хто приїхав, як ми, сімейними кланами, багато хто поріднився вже тут. Так що колгосп утворився легко і природньо. Та і давити на нас побоювалися: Джойнт вклав в колонію великі гроші, і Америка пильно стежила за тим, що відбувається», — пояснює особливості колективізації в її селі Міра Саксонова [6, с. 155]. Як вона згадує, навіть перші «червоні обози» (здавання хліба державі) було організовано майже добровільно. Однак згодом ситуація змінилася.

«Почалися збори “бідноти” на тему: “Розкуркулити більшість старих колоністів”, — тобто забрати все на користь незаможних і заслати усіх кур-

кулів в Сибір на вірну загибель. Влада слабо реагувала на ці збори, але кампанія розкуркулення набирала силу. Тому потрібно було ловити момент і рятуватися», — пише Саксонова про тривожні дні початку розкуркулення.

Колишній колоніст Шломо Іскольд згадує, що 1926 р. його бабуся з сімома дітьми переїхала з Полтавської обл. до села Ратендорф (тоді Катеринославської губ.). Їм дали будинок, великий земельний наділ, видали позику, на яку вони придбали 6 коней, 4 корови, птахів, інвентар і насіння. Незабаром усі діти вже мали свої сім'ї.

«У 1929 році зобов'язали всіх об'єднатися в колгосп. Люди побоювалися відмовити. Господарство стало гинути. Почався падіж худоби, зменшилися врожаї. Колгосп тихо розвалився. Але в 1930 році усіх змусили знову об'єднатися. Незгодні стали залишати село», — пише Ш. Іскольд [3].

Колишній колоніст Ісаак Кучеров так само, як і інші герої нашого огляду негативно оцінює перші роки колективізації.

«Почався сумний період в житті колоністів, коли Сталін став здійснювати свій бездарний план колективізації. На базі колонії Ікор у Сакському районі Криму чиновники району вирішили створити комуну-гігант, куди повинні були увійти Ікор, російське село Ораз, два татарських села Айсабай і Картби і німецьке село Унгут», — пише І. Кучеров [5, с. 92].

За його словами, після цієї звістки село завирувало, як стривожений вулик. Збори колоністів відбувалися щодня, людей переконували, що товариш Сталін знає, що робить, і дбає про народ, що виступати проти цього плану можуть тільки вороги радянської влади.

«Через деякий час на базі нашої колонії вирішили створити колгосп. Тут вже ніхто нічого не міг зробити. Була осінь. Кожен селянин повинен був здати владі коней, усю зброю, весь сільгоспінвентар і одну корову», — пише І. Кучеров.

Як згадує колишній колоніст Шимон Сиганевич з єврейського автономного району з центром у Калініндорфі (Херсонська обл.), спочатку життя колоністів було непоганим. Єврейська школа в центрі району стала десятирічкою. Було побудовано лікарню.

«Але незабаром почалися колективізація і розкуркулення, що дуже зачепили і більшість євреїв-селян, багато хто з яких був міцним середняком, і в колгосп їм було ні до чого вступати. Почалися протести, в деяких селах — заворушення», — згадує Ш. Сиганевич [9].

Схожі за змістом спогади зберегла й мешканка колонії Фрайдорф у Криму Діна Сурпіна.

За її словами, за допомогою «Агроджойнту» життя в колонії налагоджувалося. Люди забули про бідність. Відкрилися школа й дитячий садок. Також з'явився інтерес до культурного життя. В колонії створили драмгур-

ток, музично-танцювальну школу, бібліотеку. Час від часу проводилися вечори самодіяльності й літературні диспути.

«У садибах з'явилися молоді сади і виноградники. Усі багато працювали. Стали жити добре і весело. Проте це все тривало недовго. У 1929 році почалася колективізація. У селищі спорудили колгоспний двір, зігнали туди з усіх дворів коней, корів і биків, а також перенесли кролів, курей і індиків», — згадує колишня мешканка Фрайдорфа [8].

Після колективізації новостворені колгоспи спіткав голод. Колишні колоністи згадують це явище як таке, що не завжди заважало розвиткові єврейських національних районів.

Наприклад, Лев Фрумкін, що мешкав у 23-му селищі колгоспу «Емес» Сталіндорфського єврейського національного району Дніпропетровської обл., пише: «У 1932–33 роках в Україні був великий голод, люди залишали селища, а деякі вмирали від голоду. Проте незважаючи на багаточисельні труднощі, переселення євреїв “на землю” тривало» [11].

Вже згадувана в межах статті Марія Гітліц говорить, що спочатку в її колгоспі «Реконструкція» Авдотівської сільради Широківського району Дніпропетровської обл. жили самі євреї, але пізніше оселилися й українці. «Жили дружно, однією сім'єю. У 1933 р. почалося голодування, і мій батько повернувся у Вінницю, але і там був сильний голод, і від голоду він там помер, а ми з мамою повернулися в колгосп», — згадує М. Гітліц [2, с. 48–49].

Наум Славін (1926–2012) народився в єврейському селищі Фрайланд неподалік від Новополтавки. В передвоєнні роки його сім'я жила в сільських районах Криму.

За його словами, влітку 1932 р. йому дали кімнату в інституті. Про голод доки нічого не було чутно. Але згодом ситуація змінилася.

«Ходили жажливі чутки про пиріжки з людськими нігтями в начинці. Ми бідували. Папа носив нам свою порцію порожнього кулішу із студентської їдальні. Одного разу я був з мамою на одеському Привозі. Я здивувався яскравим фруктам, базарному достатку», — згадує Н. Славін [7].

За його спогадами, якість у Чеботарці (за п'ять кілометрів від міста Сакки) вони зустріли на дорозі голодних з України. Серед них був мешканець колонії Єфінгар.

Шломо Іскольд з села Ратендорф згадує, що 1933 р. почався страшний голод. «У пам'яті збереглася гнітюча картина. Батько, що знесилів, сидить удома і, дивлячись вперед, ледве чутним голосом повторює українською: “їсти... їсти... їсти”. У нього було вже двоє дітей: я, чотирирічний, і десятирічна Лея», — пише Ш. Іскольд [3].

Пам'ять колишнього мешканця Ратендорфа зберегла трагічні спогади про цей період: «У якийсь день батько пішов на горище і повісився, але моя

мати, зрозумівши щось недобре, тут же побігла за ним і вийняла його з петлі. Ми тоді варили траву, сіно, їли макуху, якщо вони були. А весною усім трактористам видали по мішку борошна. Це був порятунок. Незабаром розтелилася корова. У будинку з'явилося трохи молока».

Як бачимо, єврейські мешканці землеробських колоній, на загал, негативно оцінюють хід колективізації. В їхніх спогадах часто можна зустріти інформацію про те, що селяни чинили колективізації великий спротив. Враховуючи це, влада проводила її в кілька етапів, а також застосовувала репресії щодо тих селян, які не хотіли брати участь у спільному «колгоспному» житті.

Щодо Голодомору, оцінки колишніх мешканців єврейських землеробських колоній не такі однотайні. В спогадах ідеться про голод, є відомості про померлих, але не одразу можна зрозуміти загальний масштаб трагедії. Складається враження, що голод у єврейських землеробських колоніях в Україні не був тривалим. Однак у тому, що в 1932–1933 рр. він усе-таки був, важко сумніватися.

1. Борисенко В. Усна історія Голодомору / В. Борисенко // Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ — НКВД. — К. : Києво-Могилянська академія, 2008. — 604 с. — С. 88–103.

2. Гитлиц М. Воспоминания / М. Гитлиц // Сталиндорф жив в памяти людей. Альбом второй. — Днепропетровск : Б/и, 2000. — С. 48–49.

3. Искольд Ш. Из воспоминаний : [Электронный ресурс] / Ш. Искольд // Шабат Шалом. — 2004. — № 10. — Режим доступа : <http://www.evkol.nm.ru/iskold.htm>

4. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна Модерна. — Число 11. — Львів — Київ, 2007. — С. 7–21.

5. Кучеров И. И. История колонии «Икор» («Землепашец») (из воспоминаний бывшего колониста) / И. И. Кучеров // «Корни». — 1998. — № 9. — С. 83–112.

6. Саксонова М. Мои «мемуары» / М. Саксонова // Корни. — 2003. — № 19. — С. 150–161.

7. Славин Н. О семье Славиных, 22.11.2006 : [Электронный ресурс] / Славин Н. — Режим доступа : http://www.evkol.nm.ru/n_slavin.htm

8. Сурпина Д. Что я знаю и помню, 07.07.2007 : [Электронный ресурс] / Сурпина Д. — Режим доступа : http://www.evkol.nm.ru/d_surpina.htm

9. Ринский М. Фронтвик из еврейской колонии : [Электронный ресурс] / М. Ринский // Мы здесь. — 27.08–02.09. 2009. — № 223. — Режим доступа : <http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=1546>

10. Турченко Ф. Голодомор 1932–1933 рр. на Запоріжжі / Ф. Турченко // Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Запорізька область / Обл. редкол.: Старух О. В., Фролов М. О., Тимченко С. М., Турченко Ф. Г., Тедеев О. С. — Запоріжжя : Дике Поле, 2008. — 1080 с. — С. 8–40.

11. Фрумкин Л. Мы жили в 23-м поселке, 02.08.2008 : [Электронный ресурс] / Фрумкин Л. — Режим доступа : http://www.evkol.nm.ru/l_frumkin.htm